

Conceptul de *marginalizare* face parte din bagajul noțional care, în România, a intrat „în circulație” după Revoluția din Decembrie 1989.

O serie de persoane, instituții, grupuri sau simboluri au fost declarate, ori s-au autodeclarat, marginalizate în anii regimului socialist.

În raport cu alte țări europene însăși țara noastră s-a considerat marginalizată, motiv pentru care și-a propus ca punct final al perioadei de tranziție „intrarea în Europa”, ca țara europeană aptă de dialog, parteneriat și colaborare.

De asemenea, etnia rromilor și-a afirmat dreptul și dorința de a depăși poziția sa marginală, care i-a afectat existența în mod negativ, optînd pentru un nou plan al existenței sociale și politice, a cărei construcție și-a asumat-o.

Referindu-se la populația de rromi din Spania „Decretul Regal nr. 250 (1979)” publicat de Ministerul Culturii din Madrid, prin care se forma o comisie pentru studiul comunităților de rromi, stabilește că această comunitate care există în Spania din secolul XV, a fost, de-a lungul veacurilor, o minoritate *marginalizată* (s.n.) și discriminată. Această minoritate a avut probleme foarte serioase legate de locuire, educație, sănătate, muncă, cultură și conviețuire cu ceilalți cetățeni¹.

Fără a ne angrena în judecăți valorizatoare, din care să rezulte gradul de adecvare a conceptului la cazurile ori situațiile menționate, încercăm o descriere definitivă a sa în raport cu situația particulară a etniei rromilor.

Totuși, în contextul acestor rînduri, vom înțelege prin marginalizare procesul social-istoric prin care populații, comunități, minorități, instituții, persoane, simboluri etc. nu participă *activ și în nume propriu* la viața socială, politică și economică a societății, datorită ignorării, împiedicării sau interzicerii accesului, în moduri și forme diferite, de către celelalte populații, instituții sau forme de autoritate, precum și datorită unei opțiuni proprii conștiente sau nu.

În accepția noastră ideea de marginalizare incumbă un proces care, în cazul populației de rromi, conține în principal următoarele componente:

1. Componenta fizică

Deși întărită de multe excepții, regula situării rromilor la marginea localităților constituie un fapt acceptat și bine cunoscut.

De obicei, pe rromi îi întâlnim în marginea satelor și orașelor, în comunități restrînse, a căror notă specifică trimite *nolens-volens* la ideea de sărăcie.

Desigur, în „formă clasică” fenomenul îl observăm în comunități rurale și urbane din perioada anterioară industrializării socialiste și exploziei demografice postbelice.

Creșterea și modernizarea localităților aduce, în multe cazuri, rromii spre centrul acestora. Acest fenomen se întîmplă, în principal, cu rromii vătrași, legați de multă vreme de viața localităților. Dar pentru a nu contrazice prea mult regula, marginile sînt din nou „rezervate” foștilor rromi nomazi care-și stabilesc reședința, în ordinea sosirii, după regula mai sus menționată. (Se cunoaște că această categorie de rromi a fost sedentarizată, prin mijloace administrative, coercitive, în anii '60 ai secolului XX, proces încheiat practic în perioada 1965–1968).

Ion Chelcea, la începutul anilor '40 ai secolului nostru, referindu-se la modul de „așezare” a rromilor în teritoriu, fără a face o corelare sau o raportoare a dorințelor sau „preferințelor” la posibilități, dezvoltă cîteva idei ce pot constitui un fel de *teorie a așezării rromilor*. El spune că „un fapt care iese în evidență, nu e numai felul de locuință pe care-l au

țigani, unii avînd preferința pentru un fel de locuință, alții pentru alt fel de locuință... ci și modalitatea de a se *situa* unii față de alții și a tuturor categoriilor de țigani față de elementul etnic majoritar în mijlocul cărora trăiesc. Situația astfel privită e un rezultat al felului lor de a fi. Cineva se situează într-un anumit fel față de semenii săi, așa după cum este în realitate. În ordine socială se realizează, ca în geologie, un fel de *decantare* a elementelor, după natura lor specifică”.²

Deoarece „natura lor specifică” nu este precizată, înclinăm să credem că sintetizează situația social-economică a celui ce se așează; așezare ce se efectuează în contextul, adică în funcție de condiții, posibilități și disponibilități.

Dincolo de gradul de afectare al „teoriei”, autorul citat conchide: „în ordine generală, țigani se vor situa astfel: cei de la sat (de fapt vătrașii — n.n.), la marginea satului (orașului); cei de lemn (cei care lucrează în lemn, rudarii — n.n.), la marginea pădurii, nu prea departe de sat; cei din cort, între sate sau pe zăvoaie”³— ceea ce, în cele mai multe cazuri, corespunde realității, chiar dacă motivația nu ține de o „ordine generală”, ci de poziția acestor oameni în sistemul social-economic al societății, de posibilitățile de exercitare a profesiilor lor, de istoria lor derulată, precum și de momentul în care au găsit ori și-au creat *condiția de „a se așeza”*.

Explicația reală, și mult mai simplă, este aceea că fiecare se așează după cum îi sînt posibilitățile și îl mîină nevoile.

Astfel, *vătrașii* (cei din sat) se vor așeza în localități (chiar dacă nu au găsit loc, ori nu au avut posibilitate, decît la marginea lor) deoarece sînt legați de meșteșuguri și munca pămîntului. Ei trebuiau să fie alături de cei pe ale căror pămînturi munceau, de propriile bucăți de pămînt sau de clienții ce le comandau unelte, atelaje sau utilaje. Ei deserveau una sau cîteva localități apropiate.

Rudarii (cei de lemn) se așezau în zăvoaie unde lemnul moale este din abundență și poate fi prelucrat fără a fi cărat pe distanțe mari. Obiectele rezultate vor fi desfăcute în mai multe localități, fiind transportate ca produse finite și nu ca masă lemnoasă brută.

Căldărarii, ursarii, cocalarii etc. (cei din cort) se vor așeza între sate tocmai pentru a putea, în scurta lor staționare, să ofere produsele lor (ca și rudarii, dar diferite de ale acestora, cu alt specific constructiv și din alte materiale) în mai multe localități, fără a parcurge distanțe prea mari.

Dacă la acestea adăugăm și nevoia de securitate și încredere, explicația acoperă o arie reală și ceva mai largă.

De asemenea, „preferința pentru un fel de locuință sau altul” depinde în primul rînd de posibilitățile de satisfacere a preferinței, de dinamica armonizării preferințelor cu posibilitățile și numai în subsidiar se corelează și cu experiența și tradiția locuirii, percepția locuinței sau influența psihologiei de grup.

De fapt, influența teoriilor psihologice, geopolitice, rasiste sau fasciste, care căpătaseră suficientă audiență spre sfîrșitul anilor ‘30 ai secolului al XX-lea, își pun serios amprenta și pe generalizările teoretice ale autorului citat alterîndu-i, din păcate, obiectivitatea metodologică a observațiilor sau constatările empirice. Astfel, el spune că „e o lege situarea periferică a elementului țigănesc izvorîta din *inferioritatea organică neamului lor*”(s.n.).⁴

Neavînd la dispoziție o teorie sistematică asupra neamurilor de rromi⁵ și fără a cunoaște istoria și dialectica construirii acestora, ajunge ca unor observații juste să le acorde explicații eronate, de factură biologisă sau spiritualisă. Astfel, situația deosebită a fierarilor o explică printr-un favoritism al „*sorții*” și nu ca o expresie a locului ocupat de acest neam în sistemul social-economic al epocii și al poziției sale în economia tradițională a satului românesc sau al societății în general: „numai fierarii în unele locuri, *sînt mai favorizați de soartă*” (s.n.). „Cei din Grid au pămînturile lor cumpărate. Astăzi sînt proprietari. Înainte

trăiau și aceștia în bordeie (țigani din Grid — n.n.) — excepție făcând fierarii, ce trăiau în casele comunei”⁵.

De ce o comună și-ar pune locuințele la dispoziția membrilor unui neam de rromi, dacă nu ar fi avut nevoie de ei?

Dar și atunci când rromii locuiesc în locuințe moderne, tip bloc, îi putem găsi, fără prea multe eforturi, la parterul sau ultimul etaj al acestora (tot la margine); poziții dobândite, în cele mai multe cazuri, în urma refuzurilor altor categorii de populație, care au preferat (ori și-au permis) să aștepte șansa unor nivele mai avantajoase.

De ce unii își permiteau să refuze, iar alții nu? Explicația vizează atât cauze obiective cât și subiective.

În primul rând, rromii, având familii formate dintr-un număr mare de membri, (media numărului de membri într-o familie de rromi fiind de 6,6 persoane/familie),⁷ nu își puteau permite să refuze o locuință chiar dacă ea era la un nivel defavorizant, deoarece asigurarea unui adăpost pentru membrii familiei (în care copiii reprezentau majoritatea) era mai importantă decât „poziția” locuinței.

Colegii lor de alte etnii, având familii cu dimensiuni mult mai reduse⁸ și de cele mai multe ori o locuință asigurată, chiar dacă era necorespunzătoare, își permiteau riscul unui refuz. Refuzul unei locuințe era un risc pe care rromii îl conștientizau într-o măsură mai mare — aspect ce constituie partea subiectivă a ceea ce-i determina să nu refuze ceea ce li s-a oferit.

De aceea considerăm că din punct de vedere fizic, poziția rromilor în teritoriu este circumscrisă noțiunii de **marginalitate**, poziție care poate constitui, și a constituit, un factor de neignorant al marginalizării.

2. Componenta economică

Fiind, în marea ei majoritate, o populație lipsită de proprietate, ori cu o proprietate neînsemnată, rromii nu au constituit niciodată centrul unei activități economice proprii, care să însemne esențialul în existența comunității și pe care să o afirme ca atare.

Nu numai meseriașii, dar nici cei care-și ofereau brațele pentru munca în agricultură nu aveau, în cele mai multe cazuri nici o bucată de pământ, motiv pentru care deveneau foarte ușor o resursă de muncă extrem de ieftină și întotdeauna dependentă economic de cei care aveau temporar nevoie să o angajeze. Și cum la noi, vreme îndelungată, „principala sursă a bogăției și a puterii a constituit-o proprietatea asupra terenurilor agricole”⁹, proprietate ce le conferea și dreptul de a decide și orienta activitățile în nume și interes propriu, a creat și premiza unei participări marginale chiar și la viața economică a societății.

Rarele excepții au fost departe de a constitui un fenomen de masă, semnificativ.

Activitatea economică desfășurată de populația de rromi, deși necesară, a venit în mod regulat în completarea activității economice principale a populațiilor majoritare de contract, iar forma de cooperare a constituit-o procesul de vânzare-cumpărare a forței de muncă.

Cum pînă la începutul secolului al XX-lea, activitatea principală a celei mai importante populații majoritare în raport cu rromii era agricultura, așa cum s-a arătat mai sus, însăși ideea de muncă era asociată cu această activitate.

Cine nu presta această activitate nu prea se bucura de aprecierea că muncește.

Se putea spune că face orice altceva (stă pe un scaun, vinde, cumpără, pelegrinează, face afaceri, vindecă, etc.), dar nu că muncește.

Mai târziu, când industria s-a dezvoltat mai puternic în țara noastră, iar clasa muncitoare a devenit „forța conducătoare prin reprezentanții săi”, noțiunea de muncă și-a lărgit sfera, rămînînd, totuși, extrem de îngustă. În plin deceniu 9 al secolului XX, cei care nu lucrau direct în industrie sau agricultură apăreau, în arsenalul propagandistic al partidului unic, funcționărimi, auxiliari, t.e.s.a., c.a.f., ocupanți de scaune, etc. etc., dar în nici un caz

oameni care muncesc. Dimpotrivă, treceau drept ilegitali consumatori, indivizi care mînceau din munca celorlalți — motiv pentru care trăiau adevărate drame psihologice cu fiecare restructurare și reducere de personal.

Ori rromii, revenind la subiectul nostru, în foarte rare cazuri, erau proprietari de pămînturi.

Chiar dacă existența celor mai mulți era legată de agricultură, ei fie că munceau prin înțelegere pe pămînturile altora (după eliberarea din robie), fie, într-o vreme mai îndepărtată, munca cîmpului era robia însăși.

De aici și „dragostea” deosebită pentru această muncă pe care o evitau pe cît posibil mai mult, iar cînd nu aveau încotro o exercitau ca pe o corvoadă.

Deși munca rromilor a acoperit și chiar a dat calitate unui spațiu important și necesar al muncii sociale, ea nu a fost percepută ca atare și nu a fost considerată element important al vieții economice.

George Porta, analizînd „Valoarea robilor țigani”¹⁰, prezintă, de fapt, prețurile cu care se vindeau țiganii robi în diferite zone și în diferite perioade de timp, valoarea lor de schimb în natură sau pe foaia de dotă, dar nu efectuează o evaluare economică a aportului acestei populații la viața economică a societății chiar și în situația de obiect de inventar al stăpînilor.

Faptul că se plătea scump pentru un rob sau se cheltuia timp și resurse importante pentru prinderea și recuperarea robilor fugitivi, ne arată, în primul rînd, valoarea lor economică, dar această evaluare care nu le aparținea pentru ei însemna exploatare, mizerie, umilință și lipsă de orice orizont, într-o agricultură ce le interzicea identitatea de oameni, conferindu-le-o pe aceea de unelte sau inventar agricol.

S-ar părea că plugul cu brăzdar de fier, căruța cu șine metalice pe roți, uneltele agricole de fier, sînt legate strîns de prezența rromilor pe aceste meleaguri, dar munca lor, deși productivă, venea, de fapt, în slujba muncii cîmpului, avînd pentru acel timp caracter de deservire. De aceea, caracterul marginal al activității economice desfășurate de poporul rrom apare mai bine caracterizat prin conceptul de **complementaritate economică**.

3. Deși comerțul reprezintă un domeniu intrinsec activității economice, în cazul rromilor acesta capătă o semnificație deosebită.

Indiferent la care neam ar aparține o bună parte din etnia rromilor, membri săi consideră comerțul ca pe a doua lor natură. De fapt, în interiorul etniei, activitatea comercială poartă numele de **negot**.

Dacă în privința originii, credințele sau explicațiile oferite de diferiți membri ai etniei rromilor se deosebesc sensibil de la un grup la altul, iar cei mai mulți ridică din umeri la o asemenea întrebare, atunci cînd sînt chestionați cum au ajuns prin aceste locuri, surprinzător de mulți răspund: „pe-aici pe noi negotul ne-a adus”.

Și s-ar părea că în toate timpurile o bună parte dintre rromi și-au legat existența de cîte o formă de comerț. Fie că desfăceau produsele propriei munci sau activități, fie că vindeau produse cumpărate de la coetnici sau alte persoane.

De reținut rămîn și situațiile cînd produsele proveneau din furt. Acesta era comis fie de cel care efectuează și vînzarea, fie, în multe cazuri, de către majoritari care erau mai apropiați de „sursă”, aveau acces mai ușor la ea și erau mai greu de bănuț. Aceste produse erau cumpărate de la autorii furtului cu prețuri foarte mici și apoi revîndute în alte zone cu prețuri mai mari (mai ales de către rromii voiajori), realizîndu-se și în acest caz o formă de cooperare, chiar dacă se derula sub semnul antisocialului!

În caz că se descoperea că produsul este furat sau are o proveniență ilegală, în covîrșitoarea majoritate a cazurilor, vînzătorul era și cel care suporta pedeapsa.

Rromii comercializau produsele fie în locuri de desfășurare stabile sau tradiționale (bîlciuri, țîrguri, oboare, etc.) fie, în proporție covîrșitoare, sub forma comerțului ambulant.

Întotdeauna rromii au dezvoltat un **comerț de întîmpinare** căutînd clientul și determinîndu-l să cumpere: vite (geambașii), obiecte de uz gospodăresc (căldărarii, cocalarii, bidinarii, rudarii, ursarii), obiecte de podoabă și cult (argintarii, lucrătorii în plastic, florarii), covoare, mătasuri și tricotaje (țigani de mătase, ursarii).

Este greu de imaginat o persoană care pleca special de acasă pentru a „cumpăra ceva de la țigan”. Acesta trebuia întîlnit, trebuia să apară de undeva, să fie văzut sau auzit cum își prezintă produsele, și dacă ceva din ce prezenta era tentant sau era de trebuință, se cumpăra.

Dincolo de relaționările pe baza de prestări și de producție ale fierarilor, ciubotarilor, lustragiilor, zidarilor (zavragiilor), sau lăutarilor, cele mai importante forme de cooperare și schimburi de activități cu populațiile de contact s-au stabilit prin intermediul negoțului.

Dar nici această formă de activitate nu a putut să se dezvolte astfel încît să capete aspecte defînitorii pentru întreaga etnie (cum s-a întîmplat, de exemplu, cu populația evreiască sau armenească), rămînînd tributară formelor de desfacere și volumului de mărfuri desfăcute, care i-au imprimat un caracter marginal; asociat fiind cu piața neagră sau expedientele.

4. Componenta religioasă

Populația de romi a fost desprinsă dintr-un spațiu cu religii cunoscute, cel mult la modul teoretic, doar de cîtiva inițiați din spațiul european, în general, și cel balcanic, la care ne referim, în special. În ceea ce privește practica de cult sau acceptarea acesteia, lucrurile stăteau și mai puțin bine.

Practicarea religiei proprii necesita nu numai acceptul greu de primit al populațiilor autohtone (într-o vreme cînd intoleranța religioasă se manifesta cu o feroce acuitate), dar și elemente și edificii de cult mult prea costisitoare și greu de realizat (cu arhitectură total diferită, cu dimensiuni gigantice, cu materiale rare, greu de procurat în spațiul balcano-european).

Acestea reprezintă principalele motive pentru care rromii nu au dezvoltat o viață religioasă proprie.

O contribuție serioasă la această stare a constituit-o și faptul că fiind într-o continuă căutare a comenzii sociale și a mijloacelor de existență, ei nu și-au permis (cel puțin cei care au aparținut principalului flux migrator) să conviețuiască în comunități mari, în număr mare pe același teritoriu pe care să-l populeze aproape exclusiv (așa cum s-a întîmplat cu populația maghiară, germană, turcă etc.). De fapt, această cauză poate fi și un efect.

Rromii au „aderat”, în cele mai multe cazuri, la religiile dominante din zonele în care s-au așezat, ori au ignorat pur și simplu normele și practicile de cult.

Ultimul aspect își găsește realitatea în cazul populațiilor de rromi a căror existență a fost legată de tipul de viață nomad (voiajor). Ceilalți, care au trăit alături de ortodocși, au aderat la ortodoxie (și sînt în proporția cea mai mare), o bună parte sînt catolici (în cîteva județe din Moldova, o parte din cei din Transilvania și o parte — nu prea numeroasă — din Banat). Unii dintre rromii care au trăit în Dobrogea au trecut la mahomedanism, iar mulți dintre rromii care nu au fost atrași de „religiile tradiționale” s-au îndreptat către alte confesiuni, dintre care se evidențiază clar *cultul penticostal*.

Întîlnim rromi adventiști, baptiști, apostolici etc., dar nu în număr așa de mare ca în cadrul cultelor menționate.

Așa se face că în cadrul etniei rromilor întîlnim un întreg **mozaic religios**.

Faptul că nu au avut biserică proprie care să-i „adune” în jurul său, dezvoltînd limba și practicile religioase, prin reproducere și îmbogățire, a permis această „sciziune” religioasă care, în esență, înseamnă o participare marginală la viața spirituală a altor populații.

Rromii au dat uitării, au adaptat sau transformat credințe și divinități proprii, schimbîndu-le în multe din cazuri semnificația inițială, pentru a le transfera în domeniul etnograficului, obiceiurilor etc.

Astfel, tridentul (trișula) dumnezeului indian Șiva a devenit crucea creștină (trușul), iar închinăciunile și ofrandele aduse acestui Dumnezeu s-au transformat în obiceiul de Crăciun al umblatului cu Șiva (o căpățină de porc împodobită, în jurul căreia se ura și/sau se descînta).

Marele lingvist și etnolog W. R. Rishi aprecia, în același sens, că „trecerea timpului și pierderea contactului cu țara de baștină, combinată cu influența creștinismului, i-au făcut pe rromi să uite pe zeița lor (protectoare — n.n.) Kalica (Kali), căreia i-au dat o altă formă (creștină) și anume aceea a zeiței Sarah (sau Sara — n.n.)”.¹¹

Marginalizarea religioasă manifestată în **mozaicul religios** al populațiilor de rromi își găsește un alt indicator în limba de cult utilizată. „Limba rromani nu este utilizată în activitatea de tip religios, una dintre sursele importante ale menținerii unei limbi minoritare. Atunci cînd rromii participă la viața religioasă, ei o fac împreună cu comunitatea majoritară și în limba acesteia”¹², care poate fi română, maghiară, germană, turcă sau tătară.

5. Componenta culturală

Rromii s-au răspîndit tot mai mult, în mici grupuri familiale, pe teritorii din ce în ce mai întinse. Acest fapt le conferea șanse mai mari de a „întîlni” comanda socială. Activitățile desfășurate, în mare parte de genul prestațiilor, le asigura, fie și în formă precară, existența supradimensionatelor lor familii.

De aceea ei nu au avut șansa conservării, autodezvoltării și perfecționării unei culturi vaste, unice și cvasiindependente — trăsături a căror existență presupun grupuri mari de oameni ce conviețuiesc pe un teritoriu comun pe care-l utilizează printr-o activitate transformatoare îndelungată.

Aceste elemente ar fi conferit într-adevăr culturii rromilor contururi și identitate specifică, determinată de componente proprii.

Neîntrunindu-se condițiile necesare, sîntem nevoiți să apreciem că specificitatea culturii rromilor constă în modul particular în care și-au însușit cultura populațiilor de contact. Pe aceasta au greșit-o pe elementele proprii moștenite, conservate și transmise în condiții de o mare diversitate.

Caracterul oral al acestei culturi este un element ce ne obligă să reflectăm înainte de orice afirmație sau apreciere asupra sa.

Lipsa spațiului comun de viață și muncă își pune amprenta și asupra vieții și producției culturale. „Dacă poziția ocupată de o populație într-un sistem social prezintă o durată istorică semnificativă, este de presupus că în pattern-urile culturale specifice ale respectivei populații se înscriu și *efectele* unei asemenea poziții, cît și *reacțiile* adaptative la respectiva poziție”¹³.

Ori tocmai *durata* și *poziția* sînt elementele ce au făcut ca viața populației de rromi să graviteze în jurul lui *a fi* în sensul de a exista și nu în jurul lui *a avea*, *a cumula*, cum s-a întîmplat cu majoritatea celorlalte populații.

Aceasta și-a pus amprenta pe modul de viață, pe *raporturile* cu ceilalți (gajo) etc., dar a generat și o *atitudine defensiv-contemplativă* în fața vieții și problemelor sale. Acest aspect reprezintă fie izvorul, fie reflexul (efectul) acestei propensiuni pentru *a fi* înainte de orice *a avea*, ceea ce imprimă o detașare a cărei sorginte nu poate fi decît disperarea și nesiguranța.

Pe această bază s-a clădit o filosofie proprie, definită, din păcate, de sintagma: „*trăiește ziua de azi și în rest fie ce-o fi, vom mai vedea dacă vom ajunge pînă atunci*”, filosofie ce s-a dovedit, în mod ce poate părea paradoxal la prima vedere, aptă să asigure perenitatea și continuitatea.

În acest context își găsește temeiul și „dualitatea morală a țiganului” pe care Lucian Cherata o considera „răspunsul acestora la umilințele și prejudecățile cu care cei ce se numesc *gajo* i-au tratat vreme îndelungată”¹⁴.

„O cultură tradițională folclorică se cristalizează în mod special în comunitățile rurale, în condiții de accentuată și îndelungată izolare. Istoria ultimilor 8–900 de ani a populației de rromi a fost istoria unei comunități care nu a trăit niciodată o perioadă suficient de îndelungată în mod izolat, în comunități omogene relativ mari”¹⁵ și de aceea producțiile culturale menționate de Mihai Merfea¹⁶ și Tudor Amza¹⁷ în lucrările lor, apar fie adaptări ale unor moșteniri ancestrale din vechea Indie la obiceiurile, tradițiile, practica și producțiile culturale ale spațiilor în care trăiesc, fie datini și obiceiuri ale populațiilor majoritare de contact impregnate de *rromanes*, prelucrate și adaptate în procesul interferenței și cooperării impuse de procesul vieții reale în care trebuințele și nevoia socială își au locul bine definit de însăși contextul istoric.

Acestea sînt chiar elementele care au favorizat **simbioza culturală** ce caracterizează cultura marginală a populației de rromi. „Doar o limbă scrisă și cultivată reprezintă instrumentul dialogului cu cultura altor comunități... Limba rromani nu a fost o limbă a intelectualității rromilor... Lipsa unei limbi cultivate, scrise, a influențat negativ conservarea culturii tradiționale și dezvoltarea unei culturi literare proprii. Așa se face că și colectivitatea rromilor este în mare măsură lipsită atît de o cultură de tip modern, cultivată, scrisă, cît și de o cultură tradițională de amploare. Lipsa unei limbi scrise, a unei intelectualități legate de profilul etnic specific (lingviști, literați, etnografi, folcloriști), caracterul dispersat al vieții rromilor, sînt factori esențiali care fac ca profilul cultural etnic să fie mai degrabă fragmentat, decît coerent și suficient de elaborat”¹⁸.

6. Componenta educațională

Unul dintre primele și cele mai frecvente stereotipuri vis-à-vis de populația de rromi îl reprezintă cel cu privire la lipsa educației: „țigarii sînt needucați”. Și afirmația este valabilă dacă ținem seama de faptul că majoritatea celor care fac astfel de aprecieri au în vedere mijlocul modern cel mai important al procesului educațional — școala.

Una din concluziile oferite de cercetarea efectuată în 1992 asupra populației de rromi¹⁹ a fost aceea că 27% dintre membrii acestei etnii sînt practic analfabeți. (În rîndul femeilor procentul se ridică la 35%).

Într-o cercetare mai recentă efectuată asupra populației de rromi din municipiul Ploiești²⁰ se constată că 22% dintre aceștia sînt în aceeași situație. Aceasta înseamnă că datele sînt foarte apropiate, deci sînt reale, credibile.

Jean-Pierre Liégeois spune că „sîntem în siguranță dacă afirmăm că peste jumătate din rromii și nomazii de vîrstă școlară din Europa nu frecventează școlile”²¹. Putem fi de acord cu afirmația dacă avem în vedere că autorul vizează, de fapt, rromii din vestul Europei, iar aici ideea de rrom este aproape univoc legată de cea de nomad (voiajor), ceea ce, pentru contextul strict al acestor rînduri, poate fi înțeles și ca om care nu poate frecventa școala sau o face mult mai greu decît sedentarii. Dar nu aceasta este problema.

Educația are o sferă cu mult mai largă. Ea înseamnă, înainte de toate, procesul prin care se realizează socializarea, adică pregătirea pentru viață, pregătirea pentru a face față și a rezista solicitărilor și vicisitudinilor vieții.

Neîndoielnic, meseria (profesia) sau un set de deprinderi capabile să asigure individului existența zilnică sau răspunsul adecvat stimulilor și necesităților bio-sociale, reprezintă principalul indicator al socializării.

Mijlocul sau procesul prin care acest indicator se îndeplinește (realizează) este, desigur, educația, iar în vremurile moderne instrumentul principal prin care omul accede la educație îl reprezintă școala. Acesta este principalul instrument al educației, dar nu singurul și nu în toate timpurile a avut locul și rolul prezent.

Secole în șir oamenii s-au educat și socializat (citește pregătit pentru viață) fără a face apel la instrumentul modern reprezentat de școală.

Cea mai mare parte dintre oameni deveneau apti să înfrunte solicitările vieții fără să fie sprijiniți de norme și deprinderile școlare. Numai o dată cu creșterea gradului de complexitate al societății, impus de dezvoltarea tehnică și dezvoltarea exponențială a producției și trebuințelor sociale, acest lucru a fost din ce în ce mai dificil. Totuși romeii, în ciuda acestor dificultăți, în bună parte, sfidează și în prezent acest instrument eficient în deprinderea unei meserii și a unor norme de comportament. Ei apelează în continuare la forme și procedee premoderne sau de sorginte proprie în care au mai multă încredere și care sînt mai în acord cu modul lor de viață. Chiar dacă aceste forme și procedee devin anacronice în raport cu cele moderne, intrînd uneori în conflict, ele au însemnat mult în viața acestui popor.

Astfel, romeii, popor apatrid, fără teritoriu, fără un guvern care să-i reprezinte și apere, fără armată și proprietăți, au realizat un lucru pe care alte popoare, cărora nimic din cele de mai sus nu le-a lipsit, nu au reușit. În timp ce astfel de popoare, strălucind de glorie și putere la un anumit moment al istoriei, au părăsit scena acesteia din vremuri demult apuse, romeii au rezistat, supraviețuindu-le.

Ori acesta înseamnă, cu sau fără voia noastră, pregătire de viață, tradusă în adaptabilitate, maleabilitate și rezistență — trăsături pe care doar o bună socializare le poate crea și oferi, adică forme de educație solide, specifice și eficiente.

În acest punct, *volens nolens*, se nasc o serie de întrebări cum ar fi: ce fel de educație fac romeii, sînt ei educați sau nu? Avem de-a face într-adevăr cu un proces educațional, cu un proces de educație în accepția modernă a conceptului sau avem în față o altă practică a educației? Reprezintă aceasta o formă mai bună decît formele practicate de populațiile majoritare de contact, este mai puțin bună sau putem vorbi de un alt concept și altă înțelegere a procesului educațional? Aprecierile și judecățile de valoare față de aceste forme își au temeiul în necunoașterea lor, în aversiunea față de ceva nociv sau în practica noastră de a reacționa la ceea ce este **diferit**?

Înclinăm a sugera că este vorba de un alt concept și altă practică a educației în vederea socializării, o practică aproape necunoscută și insuficient studiată.

Femeile „romilor căsași” (robi de casă) erau nu numai confidente, menajere, bucătărese ori vindecătoare, ci și educatoare a odraslelor boierești și domnești ori ale familiilor mai înstărite.

Și procesul începea cu alăptatul (doicile) și se termina cînd respectiva odraslă lua drumul școlii, străinătății, sau se căsătorea.

Aceste odrasle au dispărut (cel puțin ca pătură, ca entitate socială) deși literatura sau alte surse nu menționează cazuri de omucidere, răzbunare etc, pe cînd odraslele femeilor rome au dăinuit supraviețuindu-le.

Dătător de seamă pentru această supraviețuire nu poate fi decît însuși modul în care s-a efectuat socializarea, educația.

Liégeois spune că „în urma observațiilor făcute în Italia, Austria, Marea Britanie (ale căror concluzii pot fi extrapolate) s-a remarcat că romeii cultivă la copii cu precădere un simț acut al realității, o înțelegere a mediului, vivacitatea, capacitatea de empatie față de alții, un spirit de independență, de inițiativă, *abilitatea de a concepe strategii pentru supraviețuire* (s.n.), simțul colectivității și un simț al ritmului și mișcării, pe care societatea abia le apreciază”²³. Dar această „cultivare” ce altceva poate fi dacă nu educație după norme, precepte și concepții proprii?

Desigur, precedentă afirmație–interogație generează alte întrebări și noi probleme: cît de anacronic este sau devine acest mod de educație în timpurile și condițiile moderne? Ce șanse mai are pentru viitor? În ce măsură merită păstrat, amendat sau eradicat? Cu ce

instrumentar și în ce condiții ar fi posibilă o schimbare care să ofere și siguranță? Cine, când și cum o poate face?

Dacă am ține cu tot dinadinsul să evităm eroarea, să nu greșim, am încheia aceste rînduri cu interogațiile de mai sus, dar cum nu ținem la acest lucru, riscăm afirmînd că: este nevoie de o foarte bună și nuanțată cunoaștere și, mai ales bunăvoință, de la caz la caz, de la situație la situație, de a fi întotdeauna bine documentați și animați de gîndul de a **construi și nu de a caricaturiza**, de a cultiva și nu de dragul de-a face, de a înfrumuseța și nu de a urîți.

NOTE:

1. Apud Jean-Pierre Liégeois: **Gypsies and travellers**, Council for Cultural Co-operation, Strasbourg, 1987, p. 162.
2. Ion Chelcea: **Țiganii din România** — monografie etnografică, Institutul central de Statistică, București, p. 150.
3. Idem.
4. Op. cit. p. 151.
5. Ion Chelcea, op. cit. p. 151
6. Vasile Burtea: *Neamurile de rromi și modul lor de viață* în revista **Sociologie românească** nr. 2—3/1994, p. 257.
7. Elena Zamfir, Cătălin Zamfir (coordonatori): **Țiganii între ignorare și îngrijorare**, Edit. Alternative, București, 1993, p. 66.
8. Idem.
9. Vasile Miftode: **Migrațiile și dezvoltarea urbană**, Editura Junimea, Iași, 1978, p. 30.
10. George Potra: **Contribuțiuni la istoricul Țiganilor din România**, București, Editura Fundația Regele Carol I, 1939, p. 87.
11. W. R. Rishi: **Multilingual Romani Dictionary**, Edit. The New Age Printing Press, New Delhi, 1974, p. II.
12. Elena Zamfir, Cătălin Zamfir (coordonatori), op. cit. p. 22.
13. Op. cit. p. 19.
14. Lucian Cherate: **Istoria Țiganilor**, edit. Z, 1993, p. 58.
15. Elena Zamfir, Cătălin Zamfir (coordonatori), op. cit. p. 23.
16. Mihai Merfea: **Țiganii — integrarea socială a rromilor**, Edit. Barsa, Brașov, 1991, p. 42—71.
17. Tudor Amza: **Țiganii — o lume a contrastelor**, Edit. Georgiana, 1994, p. 55-65.
18. Elena Zamfir, Cătălin Zamfir op. cit. p. 92.
19. Cea mai mare parte din datele culese cu prilejul acestei cercetări au fost sintetizate în volumul **Țiganii între ignorare și îngrijorare**, coordonatori: Elena Zamfir, Cătălin Zamfir.
20. Maria Cobianu-Băcanu; Elena Cobianu; Petrișor Alexandrescu (coordonatori): **Etnia rromilor în Municipiul Ploiești — Studiu monografic — Diagnoză și prognoză socială**, institutul de Sociologie al Academiei Române, 1995, p. 28.
21. Jean-Pierre Liégeois, op. cit. p. 14.
22. George Potra, op. cit. p. 87.
23. Jean-Pierre Liégeois, op. cit. p. 143—144.

*

Vasile BURTEA (n. 1950), a absolvit Facultatea de Filosofie, secția de sociologie a Universității București în 1974 și Facultatea de Economia Industriei Construcțiilor și Transporturilor din cadrul ASE București, doctorand în problematica relațiilor interetnice în România. Între 1990—1996 a lucrat ca expert în cadrul Ministerului Muncii și Protecției Sociale. În prezent este șeful Oficiului Național pentru Integrarea Socială a Rromilor la Departamentul pentru Minoritățile Naționale din Guvernul României. A publicat studii și articole în domeniul situației rromilor din România.